

УДК 159.922.6

Д. Т. Гошовська
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогічної та вікової психології
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

РОЛЬ САМООЦІНКИ Й САМОАКЦЕПТАЦІЇ В ГЕНДЕРНО-СОЦІАЛІЗАЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ

Постановка проблеми. Серед нагальної проблематики сучасних психолого-педагогічних досліджень на чільне місце висуваються проблеми гендерної соціалізації дітей, зокрема в ракурсі їхнього самоусвідомлення як на статевому, так і на соціальному рівнях самоактуалізації. Складний процес формування особистості як представника певної статі, носія конкретних маскуліно-фемінінних рис, що зумовлюють поведінку людини як чоловіка або жінки, хлопчика або дівчинки, значною мірою залежить від налагодженої системи гендерної соціалізації. Домінуюче значення у цьому тривалому й клопіткому процесі належить єдності психолого-педагогічних потенціалів сімейного та шкільного виховання, насамперед, у плані культивування свідомості й самосвідомості дітей підліткового віку. Оскільки моральний розвиток особистості залежить від низки соціокультурних чинників, які впливають на формування самосвідомості, то, безперечно, моральне самооцінювання підлітків, будучи об'єктом нашого тривалого вивчення, досить часто суттєво ускладнюється соціально-віковими детермінантами перехідного періоду, зокрема, його кризовими модальностями як на рівні сприйняття власного фізичного образу Я, так і на рівні внутрішньоособистісних конструктів ідентифікації [1; 3; 4; 5; 7]. На думку вітчизняних науковців, гендерна соціалізація особистості як багатоаспектне явище є процесом, який реалізується в свідомості та образі Я на основі інтеріоризації статевоповідних приписів. Тому розвиток Я-концепції відбиває характер освоєння особистістю певного діапазону гендерних ролей та набуття відповідних смисло-життєвих цінностей, характерних для етнокультурної звичаєвості народу [1; 2; 5].

Ми вважаємо, що моральна самооцінка є оцінюванням особистістю власних духовних можливостей, рис і місця серед морально-аксіологічних поглядів і норм певного суспільства як ментально-історичної спільноти людей. Вона є проявом самосвідомості індивіда та усвідомленням моральних аспектів своєї ідентичності. Рівень моральної поведінки як результат певної моральної самооцінки є своєрідним мірилом культурологічного потенціалу людини, особливо ж на найважливіших етапах її соціогенезу (підлітковість, рання юність тощо). Тому адекватна моральна самооцінка як потужне об'єктивне ставлення людини до самої себе крізь призму духовно-моральних канонів і норм є одним з найважливіших індикаторів її морального

розвитку, критерієм істинної життєвої позиції, яка може призвести до внутрішньої гармонії та вдосконалення, а отже, до гармонізації взаємин на рівні мікро- і макросоціуму.

Гендер традиційно розглядається як комплекс сімейних, освітніх, професійних, соціальних характеристик розподілу статей у соціумі. Психологічна стать є однією з найважливіших характеристик людини, показником її психічного здоров'я, умовою єдності особистісних проявів. Феномен «психологічна стать», що доповнює біологічні характеристики, значно впливає на формування самовизначення хлопчика чи дівчинки в особистісному і соціально-психологічному змісті, на структурування їхнього Я, на побудову всієї системи самооцінювання. Визначаючи тенденції міжособистісного спілкування, і особливо міжстатевих взаємин, психологічна стать нерідко визначає життєвий шлях людини. У цьому феномені як в одному зі складових системи особистості правомірно виділити когнітивний, емоційний, поведінковий компоненти. Психологічна стать – певна статева ідентичність особистості, що досягається в процесі статевої ідентифікації (ототожнення себе з представниками своєї статі). Необхідна складова статевої ідентичності – статева самосвідомість (усвідомлення своєї подібності і розбіжностей із представниками своєї статі на відміну від протилежної). Однією з основних характеристик психологічної статі є засвоєння дитиною статевої ролі (способу поведінки людей у залежності від їхніх позицій у статевій диференціації).

Мета статті – висвітлення специфіки самооцінки і фемінінної самоакцептації у процесі гендерної соціалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гендерну соціалізацію в широкому розумінні ми трактуємо крізь призму базових соціально-психологічних складових формування особистості як представника певної статі. Процесуально гендерна соціалізація розуміється як включення чоловіків і жінок в соціальне життя шляхом засвоєння норм, правил поведінки, настановлень, які узгоджуються з культурними уявленнями про ролі, соціальне становище, призначення чоловіків і жінок у певному суспільстві. Так, Т. Говорун, відзначаючи, що якраз у культурі суспільства формується не лише статево-рольова поведінка, але й концепція чоловічої і жіночої психології, статевої любові, продовження роду, вважає, що гендерна соціалізація є процесом входження індивіда як

представника певної статі в систему соціальних зв'язків, це сукупність етапів в онтогенезі особистості з набуття гендерної ідентичності та її збагачення, що є важливим для змісту освіти і процесу виховання особистості, оскільки закладає фундамент неупередженого ставлення до особи незалежно від її статі [1]. Фемінінна самоакцептація й самооцінка мають, насамперед, емоційно-експресивне обрамлення, де, на відміну від чоловічого (предметно-інструментального), найбільшу вагу мають синтез та інтуїтивність, а вже потім – аналіз і розсудливість. Вона чутливіша до життєвих перемін, більшою мірою підлягає впливові середовища, його настановлень і оцінок, а отже – гостріше й болісніше переживає розлад або розрив з нормативним укладом певної ціннісно-оцінної системи [3; 4]. Такий стан справ призводить до сповільненого й ускладненого онто- і соціогенезу підлітків як у ракурсі самоцінювання та самоакцептації, так і у векторі гендерної соціалізації.

Важливу роль гендерно-рольової соціалізації відзначає П. Горностай, стверджуючи, що це – засвоєння людиною гендерних ролей, суспільних очікувань до цих ролей, а також гендерний розвиток особистості, тобто формування психологічних характеристик, що відповідають гендерним ролям. На думку вченого, статеві та гендерні ролі мають надзвичайно велике значення для нормальної соціалізації особистості серед безлічі ролей, що їх засвоює людина, адже ці ролі тісно пов'язані з усвідомленням себе представником певної статі та з поведінкою, характерною для представників цієї статі [2].

Виклад основного матеріалу. Оскільки статеві та гендерні ролі тісно пов'язані зі статевою й гендерною ідентичністю особистості, то їхній «моральний» вимір відіграє дуже важливу роль у просоціальному розвитку сучасних підлітків.

Ми виходимо з позицій, що моральна самооцінка, будучи своєрідною когнітивно-емоційною схемою, яка узагальнює минулий досвід особистості й організовує нову інформацію про власну самість, потребує активного розвитку в найрізноманітніших векторах самореалізації людини. Самооцінка експлікує деякі моральні самоуявлення про етичні параметри, здібності й потенційні можливості особистості, виражаючи тим самим певний рівень її домагань у багатьох сферах, зокрема в плані морального зростання та самовдосконалення. У такому ракурсі самооцінка постає дієвим засобом самоствердження як створення в навколишніх людей прихильного враження про себе та власного морально-етичного рівня презентації. Безперечно, *рівень сформованості моральної самооцінки суттєво впливає на успішність набуття гендерної ідентичності, а також подальшої гендерної соціалізації підлітків обох статей*. Моральна самооцінка – феномен з динамічною структурою, оскільки є соціальною за походженням, формується й усталюється в результаті взаємодії з широким соціальним довкіллям, засвоюється в

процесі набутого індивідом суспільного досвіду та розвивається впродовж життя людини.

Самоакцептація особистості, що відбувається як синтез оцінно-моральних установок референтного довкілля (унікнення, акцептація, емоційна концентрація), по-різному проявляється на рівні характеру й зовнішності, у соціальній поведінці і ставленні до виконання справ. Це позначається на становленні образу самого себе, орієнтації й самореалізації в гендерних і соціальних ролях, моральному самовдосконаленні та на розвитку самосвідомості загалом.

Результати наших досліджень [3; 4] дають аргументовані підстави стверджувати залежність генезису моральної самооцінки підлітків від особистісних детермінант результативності їхньої ідентифікації з образом позитивних чи негативних морально-оцінних еталонів. У контексті набуття основних психічних новоутворень, зокрема самосвідомості та почуття дорослості, провідною лінією розвитку підлітка є спроби відчувати себе самостійним і значущим, тому виникають нагальні потреби постійного порівняння й ідентифікації з однолітками, дорослими, самоспостереження із самовдосконаленням, на які істотний вплив мають моральні аспекти різнобічної взаємодії. Оскільки підліток потребує посісти гідне місце в системі міжособистісних взаємин і чільне – у процесі вужчої підліткової стратифікації, то підліткове почуття психологічної дорослості є не лише домінантою розвитку, але й важливою ознакою особистісної фізичної та моральної зрілості. Моральна самооцінка підлітка вибудовується на відрефлексованих моделях самоприйняття й самоусвідомлення та сприяє утвердженню ним себе як психосоціальної моральної істоти, суб'єкта певної суспільної єдності та її моралі. Безперечно, розлади морального самоцінювання призводять до інволюційних/деградаційних процесів у формуванні підлітком просоціальних складових Я-концепції та можуть стати основною причиною його антисоціальної поведінки.

Перепоною до становлення адекватної моральної самооцінки підлітка найчастіше можуть бути причини спадкової патології, розумової (інтелектуальної) відсталості, аномалії розвитку характерологічних особливостей, психопатії, акцентуації, наслідки сімейної та педагогічної занедбаності тощо. В підлітковому віці, що найсензитивніший для формування самосвідомості, зокрема самооцінки, здебільшого можуть виникати транзисторні неспсихотичні девіації поведінки – делінквентність, алкоголізація, токсикоманія, суїцидальність та ін. Вони мають низку соціально-психологічних і особистісних детермінант, і варто зауважити, що насамперед зміна, покращення соціальної ситуації розвитку полегшують або усувають ці відхилення й порушення. Однак треба пам'ятати, що гендерну соціалізацію підлітків можуть супроводжувати як власне вікові поведінкові реакції (емансипація, автономізація, групуван-

ня з однолітками, наслідки пубертатних криз і сексуальних захоплень), так і загальні позавікові реакції (імітація, опозиція, компенсація, гіперкомпенсація, стереотипізація та ін.). Усе це може не лише гальмувати або спонукати активність гендерної соціалізації, але й бути однією з безпосередніх причин. Як уже зазначалося вище, будь-який необережний і несприятливий вплив на психологію підлітка потрапляє в ендогенно підготовлений ґрунт, що може викликати невротичну реакцію-спалах, загострений вербальний самозахист і негативно вплинути на становлення самоакцептивної атрибуції дитини. Якщо ж до цього долучені неправильні батьківські (сімейні, родинні) настановлення, то розвиткові моральної самооцінки підлітка заважатиме багато видів так званого неконвенційного виховання. Це може бути гіперопіка (гіперпротекція), гіпоопіка (гіпопротекція), емоційне знехтування, виховання в умовах надмірної моральної відповідальності, підвищене меркантильне стимулювання тощо.

Окремої уваги потребує проблема розчарування сучасних підлітків у морально-етичних стандартах (цінності сім'ї, культури, релігії, дружби, віри, любові тощо) і спричиненої цим депресії аж до появи домінуючих станів переживання самотності, знехтуваності, непотрібності, що здебільшого супроводжуються неадекватним заниженням самооцінки, іноді аж до хворобливих станів чи навіть суїцидальних тенденцій. Вкрай важливого наукового статусу набуває окреслений спектр проблем у дистанційних сім'ях, адже діти досить часто набувають актуального досвіду життєдіяльності стихійно і невпорядковано, без орієнтації на позитивні моделі сімейно-моральної взаємодії. Гендерну соціалізацію підлітків можуть активно супроводжувати як реакції активного/пасивного протесту, компенсація та гіперкомпенсація як форми поведінки, що приховують і маскують слабкість особистості, так і неадекватний психологічний захист невротичного або характерологічного походження. Здебільшого спостерігається континуальний розвиток обох способів, тобто «переливання» і переростання одного в інший у залежності від міри активності зовнішнього впливу.

Сучасна психологічна наука констатує, що проблеми та суперечності гендерного розвитку й гендерної соціалізації є причиною багатьох гендерних дисгармоній (гендерні стереотипи, гендерно-рольовий інфантілізм, гендерно-рольова недостатність, гендерно-рольові конфлікти, які є досить серйозними соціальними, соціально-психологічними та психотерапевтичними проблемами, пов'язаними не лише з особистісною та соціальною самореалізацією чоловіків і жінок, а й з соціальною та психологічною підтримкою сім'ї, вихованням дітей і самореалізацією підростаючого покоління, психологічним здоров'ям нації загалом). Відзначається необхідність системи заходів для їх розв'язання: розвиток гендерної освіти, підвищення гендерно-рольової

компетентності жінок і чоловіків, активізація гендерної свідомості тощо [1; 2].

Розлади морального самооцінювання у дітей підліткового віку можуть призвести до появи когнітивного депресивного синдрому, який, на думку А. Векс, часто супроводжує формування людського Я. Оскільки уявлення особистості про свою сутність, про своє Я базуються на ефективності самоуявлення і залежать від минулого досвіду, то будь-яка загроза існуванню та розвитку Я порушує суб'єкту цілісність людини. Втрачається віра в себе, проявляючись у знеціненні власного Я, зневірі в майбутнє, нерішучості, інфантілізмі, безперспективності, відмові в самопізнанні. Появляються численні самозвинувачення, що супроводжуються нищівною самокритикою, самодокорами і самокартанням. Девальвується самооцінка особистісно значущих якостей, фіксуючись у пригніченості, надломленості, самоприниженні та зневірі у власних силах і якостях [7].

Аналітичний підхід до проблеми вивчення морального саморозуміння дає підстави вести мову про його рівневий характер. Якщо перший рівень включає емоційне узгодження на основі наявних знань про власну мораль, то другий рівень характеризується когнітивним узгодженням, за якого досить часто немає вираженого емоційного ставлення до себе, як до істоти високоморальної, а третій рівень характеризується когнітивними й емоційними узгодженнями результатів і продуктів морального самоусвідомлення (самооцінювання) та реальною морально-нормативною дійсністю соціуму. Загалом, є всі підстави стверджувати залежність розвитку моральної самооцінки підлітків від особистісних детермінант результативності їхньої ідентифікації з образом позитивних чи негативних морально-оцінних еталонів. Оскільки провідною лінією розвитку підлітка є спроби відчутти себе самостійним і дорослим, то виникають нагальні потреби постійного порівняння й ідентифікації з однолітками, дорослими, самоспостереження із самовдосконаленням, які враховують моральні аспекти різнобічної взаємодії. Підліток потребує посісти гідне місце в системі міжособистісних взаємин і чільне – у процесі вужчої підліткової стратифікації, а підліткове почуття психологічної дорослості є не лише домінантою розвитку, але й важливою ознакою особистісної моральної зрілості. До того ж усі стратегії й тактики морального самооцінювання як самоствердження, що реалізуються, насамперед, через ідентифікацію з моральними нормами інших (референтних) осіб, усталюються як намагання бути автономним, дорослим і морально дозрілим. У кінцевому результаті моральне самооцінювання підлітка підпорядковане глобальній потребі самоприйняття й самоусвідомлення, тобто утвердженню себе як суб'єкта певної суспільної єдності та її моралі.

Висновки. На успішність гендерної соціалізації сучасних підлітків найважливіший вплив мають такі фактори, як: стереотипи, цінніс-

но-мотиваційна орієнтація, змістове наповнення образу Я, когнітивна складність особистості, рівень соціального інтелекту, емоційний стан, адекватність моральної самооцінки тощо. У процесі гендерної соціалізації підлітків слід уміло поєднувати переваги всіх трьох загальновідомих моделей: рестриктивної (репресивної), пермісивної (ліберальної) та «золотої середини» (демократичної), акцентуючи увагу на останній. Розвиток моральної самооцінки підлітка відбувається у контексті різнотипних суперечностей, спричинених розбіжностями (іноді й латентними чи явними конфліктами) між нормативно-регламентуючим статусом суспільства («суспільні табу») й особливостями становлення внутрішнього світу дитини, яка досить часто складно й неоднозначно накопичує індивідуальний моральний досвід шляхом спроб і помилок. Тому доводиться констатувати суперечності між власно сконструйованим досвідом моральної поведінки дитини й усталеними вимогами суспільства, між ідеальними моральними знаннями та реальною практикою поведінки, між ідеалістично-високоморальними намірами і виконанням дитячо-егоїстичних бажань, між знанням і незнанням моральних норм поведінки у конкретній ситуації тощо. Лише долаючи цілу низку суперечностей, навчаючись на власних і чужих помилках, підліток здійснює для самого себе вагомий й значущий моральний вчинок і тим самим збагачує власний досвід моральної поведінки, а значить і самооцінки. На формування моральної самооцінки й самоакцептації підлітків значний вплив мають мікроклімат і взаємини в сім'ї. Оскільки на рівні сімейної пари трапляється повне чи часткове прийняття або, навпаки, неприйняття (знехтування), що охоплює всі сфери сімейного життя – від високої й духовної до повсякденно побутової та сексуальної, то можлива пряма екстраполяція подібного на самоприйняття й моральне самооцінювання дітей. На нашу думку, діючи за аналогією, діти, зокрема підлітки, можуть винести із сім'ї акцентовані стереотипи прийняття-неприйняття, що матимуть вирішальне значення у формуванні власної самоакцептивної атрибуції та загального морального розвитку за принципом позитивності або негативності.

Оскільки загальновідомим є визнання ролі спілкування як провідної діяльності саме в підлітковому віці, то можна з упевненістю вважати його найсприятливішим і гостро сензитивним для становлення і формування адекватної моральної самооцінки та соціалізації особистості. Тому школу, навчально-виховний процес, де відбувається активна міжособистісна комунікація і перцепція дітей, слід розглядати як одну з найважливіших детермінант їхнього самоприйняття і загального розвитку, а також гендерної соціалізації. Окрім обумовленні соціально-психологічного характеру (взаємодія в сім'ї, специфіка взаємин у школі) суттєвий вплив на становлення моральної самооцінки підлітків мають особистісні детермінанти. На

наш погляд, насамперед треба враховувати такі особливості підліткового віку, як сензитивність, егоцентричність, афективність, тривожність, суперечливість тощо. Слід враховувати і такий ланцюг понять, притаманних психології підлітків, як нерозуміння, неприйняття, непослідовність, нерівномірність розподілу акцентів уваги, нестабільність, невідповідність очікувань реаліям дійсного стану речей тощо. Вони дуже часто супроводжують або детермінують розвиток самоакцептивної атрибуції в підлітків та є перепоною для творення адекватної моральної самооцінки, а отже, й бар'єром для гендерної соціалізації. До речі, як і такі особливості: упередженість суджень і самооцінок, заданість і трафаретність вимог до себе, нав'язування думок і оцінок іншими, відсутність альтернатив у власних рішеннях, недостатнє врахування ситуаційності самоставлень, фіксація проблем із подальшим застряганням на них, несвочасність відзиву доколишніх людей тощо. Вагомими особистісними детермінантами становлення адекватної самооцінки підлітків є їхня здатність до самоспостереження, розвитку рефлексії, самоаналізу і самоконтролю. Лише активна потреба в самопізнанні через елементи самоставлення і самоствердження повинна безпосередньо призвести до повноцінної саморегуляції в процесі прийняття особистістю самої себе. Будь-яке порушення цього процесу неминуче впливає на якість інтроспективної системи підлітків, порушує механізми самоусвідомлення, самоповаги й остаточного цілісного самоприйняття, блокує успішність гендерної соціалізації.

Перспективи дослідження полягають у запровадженні ревіталізаційних технологій, зокрема у варіанті медіально-рефлексійного тренінгу як засобу оптимізації фемінінної самооцінки й самоакцептації, а отже, й успішної гендерної соціалізації.

Література

1. Говорун Т.В. Соціалізація статі як фактор розвитку Я-концепції: автореф. дис. ... д-ра психол. наук / Т.В. Говорун. – К., 2002. – 35 с.
2. Горностай П.П. Основи теорії гендеру: [навчальний посібник] / П.П. Горностай. – К.: К.І.С., 2004.
3. Гошовська Д. Гендерна психологія: [навч.-метод. пос.] / Д. Гошовська – Дрогобич, 2008. – 107 с.
4. Гошовська Д. Психологічні особливості моральної самооцінки підлітків та умови її гармонійного розвитку / Д. Гошовська // Особистість у розбудові відкритого демократичного суспільства в Україні: збірник матеріалів другої міжнародної науково-практичної конференції. – Дрогобич: Коло, 2005. – С. 283-292.
5. Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі: в 2 т. / С.Д. Максименко. – К.: Форум, 2002. – 319 с.; 335 с.
6. Хорни К. Женская психология / К. Хорни; пер. с англ. – СПб.: Восточно-Европейский институт психоанализа, 1993. – 224 с.
7. Beck A.T. Cognitive therapy and the emotional disorders / A.T. Beck. – N.Y., 1976. – 265 p.

Анотація

Гошовська Д. Т. Роль самооцінки й самоакцептації в гендерно-соціалізаційному процесі. – Стаття.

Стаття розкриває психологічні особливості формування адекватної моральної самооцінки сучасних підлітків. Відзначено залежність системи морального самооцінювання підлітків обох статей від низки соціально-психологічних детермінант. Відзначено, що самоакцептація як складова самосвідомості є активністю особистості, спрямованою, насамперед, на різнобічне усвідомлення власного Я, а також на прийняття його на рівні усвідомленої самості, неповторної екзистенційної суб'єктності. Встановлено залежність успішної гендерної соціалізації від міри сформованості моральної самооцінки в дітей підліткового віку.

Ключові слова: самооцінка, самоакцептація, моральна самооцінка, підлітки, гендерна соціалізація.

Аннотация

Гошовская Д. Т. Роль самооценки и самоакцептации в гендерно-социализационном процессе. – Статья.

Статья раскрывает психологические особенности формирования адекватной моральной самооценки современных подростков. Отмечена зависимость системы морального самооценивания подростков обеих полов от ряда социаль-

но-психологических детерминант. Отмечено, что самоакцептация как составляющая самосознания является активностью личности, направленной, в первую очередь, на разностороннее осознание собственного Я, а также на принятие его на уровне осознанной самости, неповторимой экзистенциальной субъектности. Установлена зависимость успешной гендерной социализации от уровня сформированности моральной самооценки у детей подросткового возраста.

Ключевые слова: самооценка, самоакцептация, моральная самооценка, подростки, гендерная социализация.

Summary

Hoshovska D. T. A role of self-appraisal and self-acceptance is in the process of gender socialization. – Article.

The article exposes the psychological features of forming of adequate moral self-appraisal of modern teenagers. Dependence of the system of moral evaluation of teenagers is marked of both sexes on a row socially psychological determinants. It is marked that a self-acceptance as constituent of consciousness is activity of personality, sent first of all to scalene realization own I, and also on the acceptance of him at the level of realized camosti, unique subject. Dependence of successful gender socialization is set on the measure of formed of moral self-appraisal for the children of teens.

Key words: self-appraisal, self-acceptance, moral self-appraisal, teenagers, gender socialization.